

М. Щербата

Національний університет “Львівська політехніка”

С. ТОМАШІВСЬКИЙ ПРО ПОЛІТИЧНІ СКЛАДОВІ ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

© Щербата М., 2008

Висвітлюється місце та роль українського питання у Польщі міжвоєнного періоду. Проаналізовано погляди вченого на шляхи вирішення українського питання та його політичні складові.

The place and the role of Ukrainian question in Poland during intermilitary period are shown. It was analyzed a point of view of the scientist on the ways of solving the Ukrainian questions and its political constituents.

Після входження західноукраїнських земель до складу Польської держави особливого значення набула VII стаття Ризького договору. Вона передбачала, що українці у Польщі мають право, у межах внутрішнього законодавства, культивувати свою мову, створювати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру, безперешкодно влаштовувати життя церкви і вільно виконувати релігійні обряди [3, с. 626–627]. Крім того, згідно з договором у Версалі, який 28 червня уклали США, Великобританія, Франція, Італія, Японія і Польща, польський уряд взяв на себе односторонні зобов'язання забезпечити своїм національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав.

У міжвоєнний період формування національної політики Польської держави щодо українців характеризувалося невизначеністю, несправедливими і дискримінаційними заходами стосовно українців. Необхідно зазначити, що на політику Польщі щодо українців до певної міри впливали її стосунки з Радянським Союзом, оскільки Україна лише в окремих епізодах розцінювалася Варшавою як рівноправний партнер. Постійний страх, що існував перед більшовицькою Москвою, змушував польський уряд вносити істотні зміни у політику на західноукраїнських землях. Після поразки національно-визвольних змагань польсько-українські відносини були вкрай напруженими. У цей період у політичному житті Західної України визначилися три тенденції: 1) радянофільська, яку активно використовували більшовики; 2) опора на власні сили, частина політичних партій пішла у підпілля для продовження збройної боротьби; 3) визнання примату польської держави, яка привела найбільшу частину українських політичних партій до легальної діяльності і парламентської боротьби [6, с. 121–150]. С. Томашівський писав: “Україна у польсько-московських взаєминах була не політично-правним суб'єктом, тільки майже завжди об'єктом обох сторін. Коли взяти до уваги, що Чернігівщина і Слобідська Україна належали тоді Московщині, бачимо, що окрім одної Берестейщини всі українські землі опинилися після Люблінської унії при Польщі – факт величезного історичного значення” [14, с. 126–127]. Новопостала Польська держава, на відміну від Радянського Союзу, була хоч і авторитарною, але й плюралістичною та парламентською державою і українці в ній, незважаючи на усі перешкоди, отримали все-таки можливість захищати свої інтереси.

Теоретична спадщина С. Томашівського засвідчує, що він досліджував роль і місце західноукраїнських земель під владою Польщі міжвоєнного періоду. Як історик і політичний діяч, вчений висловлював у своїх працях власне бачення задекларованої проблеми. Зважаючи на вищезазначене, автор поставила за мету: вивчити у теоретичній спадщині вченого праці, які стосуються українського питання в Польщі міжвоєнного періоду, і проаналізувати його погляди та ідеї стосовно українського питання.

С. Томашівський досліджував у своїх працях проблему українського питання у Польщі міжвоєнного періоду і стверджував, що поляки не розуміють українського народу і не трактують його як рівноправного політичного партнера, ігнорують і не виконують добровільно взятих на себе зобов'язань [11, с. 5]. Особливість ситуації, зазначає вчений, у тому, що насамперед приєднання Галичини до Польщі змінило реально-політичні взаємини обох сторін. Адже до того часу Україна і Польща, пише Томашівський, окремо змагалися як рівноправні народи “теоретично нейтральної австрійської держави”. Крім того, він зазначає: “Чисельно були більш-менш рівні, тільки зі становища фактичної сили – господарської, культурної і

політичної – галицькі поляки перевищили українців” [11, с. 14]. У 1919 р. певну рівновагу змінила велика диспропорція у політичному становищі, не на користь українців. Вони після Австрії опинилися в національній Польщі, де галицькі поляки “утвердилися числом і силою всієї польської нації” [11, с. 14–15]. С. Томашівський писав: “В травні 1919 р. на мирній конференції в Парижі була знана нова легенда про те, що Польща буцімто стала чемпіоном ідеї самовизначення українського народу” [12, с. 28].

Унікальність польсько-українських взаємин полягала у тому, що західні українці опинилися у складі Другої Речі Посполитої всупереч своїй волі, внаслідок воєнних дій, саме тому польська держава в очах українського народу поставала окупантом-загарбником. Крім того, вороже ставлення українців підкріплювалося дискримінаційною щодо них національною політикою [8, с. 11–28]. Але з погляду міжнародного права, як вказують польські історики, територія Польської держави, також землі, де проживали українці, була законною. Польська влада і польська державність на цій території була визнана міжнародними договорами, зокрема й Ризьким договором [9, с. 128–137].

Степан Томашівський, досліджуючи цю проблему, стверджував, що джерело українського питання у Польщі лежить у Галичині. Як дослідник Галичини вчений писав про неї: “Галичина з географічного погляду не є вповні одноцільний край, проте має визначні своєрідні прикмети, які надають йому спеціальне становище на межі східної і західної Європи і підносять його до категорії окремих європейських індивідуальностей” [10, с.4]. Саме тут, на його думку, виробилися ідеологічні підстави української проблеми та її методи боротьби. Він, зокрема, писав: “Три від’ємні прикмети мала польсько-українська ривалізація в Галичині. Перша та, що обі сторони приходили до третього чинника – центрального австрійського уряду, згідно династії. Друга від’ємна прикмета – недостача власних державних думок у цій боротьбі; по обох боках переважав характер міжнародного змагання за мову, за школу, за написи, за вплив на австрійські державні органи й установи” [11, с. 13]. Це був до певної міри егоїзм, як стверджував вчений, який не мав політичного майбутнього. І найбільшою помилкою, на думку С. Томашівського, було припинення початого і ще не завершеного творення своєрідних форм співжиття між українською і польською стороною. Досліджуючи період 1918–1928 рр. польсько-українських взаємин, вчений констатує, що за десять років українське питання у Польщі не зазнало змін на краще.

Після Паризької конференції 1923 р., зазначає дослідник, уряд СРСР висловив протест проти рішень конференції і розпочав в Українській РСР курс українізації. Тим часом моральна та політична нестабільність між українцями та Польщею продовжувалася існувати [11, с. 16]. За Ризьким договором до Польщі відійшли землі, де переважало українське населення. Дані перепису населення у Польщі, що відбувся в 1921 р. показали, що поляки в державі становили 69 %, а українці 14 %. Західноукраїнське населення у складі Польської держави утворювало дві великі громади. Переважна частина українців проживала у Східній Галичині, на колишніх землях Австро-Угорської імперії. У 1920 р. Польський уряд розділив цей регіон на Львівське, Тернопільське і Станіславське воєводства, де проживало понад 3 млн. галицьких українців. Решта українців населяли Волинь, Полісся, Холмщину і Підляшшя, тобто землі, які до Першої світової війни входили до Росії [5, с. 206].

Зобов’язання, що випливали з статті VII Ризького договору, польським урядом майже не виконувалися. Польща встановила на західноукраїнських землях режим національного і соціального поневолення. У 1921–1923 рр. зовнішня політика Польської держави була спрямована на домагання від держав Антанти затвердження стану своїх східних кордонів. Досягши мети, польський уряд почав відкрито ігнорувати міжнародні зобов’язання щодо української національної меншини.

У цьому контексті у працях С. Томашівського наголошується, що політика Польщі не надавала можливості українському народу втілити яку-небудь позитивну політичну програму [11, с.17]. Польські власті на території Східної Галичини ліквідували інституції, які забезпечували її статус як окремої адміністративної одиниці. Назву “Східна Галичина” було змінено терміном Східна Малопольща, а відтак просто Польщею “Б”, а корінна Польща – “А”. Польський уряд відмовлявся надати автономію українським землям, а це було порушенням взятих Польщею міжнародних зобов’язань та ігноруванням закону 1922 р. про надання самоврядування трьом східно-галицьким воєводствам. Польський уряд намагався перетворити Західну Україну на аграрно-сировинний придаток і ринок збуту промислової продукції центральних та західних районів Польщі. Це явище негативно позначилося на економічному житті західноукраїнських земель.

Післявоєнне влаштування кордонів Польщі для більшості західних українців здавалося неможливим. Тому вони всіляко протистояли польським панівним верствам. У Галичині повну лояльність щодо Польської держави проповідувала тільки Українська католицька народна партія, очолювана греко-католицьким

єпископом Г. Хомишиним і О. Назарком, а на Волині це були політичні емігранти з Східної України (“уенерівці”) [2, с.193]. Найвизначнішою і найвпливовішою серед політичних партій була УНДП, яка утворилася на з’їзді представників ряду політичних груп 11 липня 1925 р. (голова Д. Левицький). До неї входили представники сільського населення, вчителі, лікарі, юристи, журналісти, греко-католицьке духовенство. Програма партії УНДО не визнавала ніяких міжнародних актів, що відбулися проти волі українського народу [6, с. 145].

Ознайомлення з публікаціями С. Томашівського засвідчує його чималу зацікавленість місцем та роллю релігійного чинника та його впливом на політичне життя українського населення. У цей період українців Західної України основою їхньої ідентичності була приналежність до своєї церкви. Найбільшою і найвпливовішою організацією галицьких українців залишалася, без сумніву, Греко-католицька церква. Існування і діяльність Греко-католицької церкви в Східній Галичині мали подвійний вплив на формування національної свідомості українського населення. З одного боку, залежна від Ватикана Греко-католицька церква формувала універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який відрізнявся від православного візантійського. З іншого боку, за часів панування Польщі, а саме у міжвоєнний період, належність до Греко-католицької церкви ідентифікувала національну приналежність українців Галичини, зберігала українську окремість краю, допомагала їм попри всі історичні катаклізми втримати, як зазначає, “український дух” [4, с. 50]. На його думку, саме греко-католицизм став чинником національно-релігійного самовизначення українців Галичини від часу запровадження Берестейської унії 1596 р., яка започаткувала нову церкву – вселенську за суттю й національну за формою [7, с. 10]. Він стверджував, що тільки завдяки унії 1596 р. Україна отримала національну церкву: “...одинокую тривку форму національної церкви дала нам тільки Берестейська унія” [13, с. 75].

Православна церква у Польщі проявлялася в тому, що більшість її вірян були українцями, а найвищі ієрархи і духовенство – росіянами. Більшість православного духовенства неприхильно поставились до Польської держави і до національних прагнень українського населення. [1, с. 159–163]. С. Томашівський у своїх працях порівнював дві православні церкви – російську і українську. Він стверджував, що московська церква була залежна від держави, а “українська церква досягнула і отримала в чужій державі, Польщі, значний ступінь релігійної свободи” [15, с. 7].

Після ухвали Паризької конференції у березні 1923 р. політика дещо змінилася стосовно Галичини. Однак, незважаючи на це, моральна і політична ізоляція України і Польщі поглиблювалася. У першому конституційному сеймі, що заклав фундамент під політичну будівлю польської держави, не було жодного заступника українця, щодо українського питання не приймалося жодних рішень. Українсько-польське зближення в цих умовах стало практично неможливим. Польський уряд і суспільство свідомо їх ігнорували, намагаючись асиміляторськими методами зламати опір українського народу. Уряд Польщі абсолютно не звертав увагу на позицію невеликої групи польських політиків і науковців, які були противниками такого курсу.

Проблема політичної автономії українських земель у Польщі, понад десять років цікавила С. Томашівського, який стверджував, що “немає жодного такого українця, якому вся її історія була краще знана ніж йому” [13, с. 94]. Впродовж свого життя він не один раз порушував це питання, тим самим намагаючись викликати принаймні дискусію з цієї проблеми. Зокрема, вчений стверджував: “Наша політика і публіцистика неначе в рот води набрали: заявитися за автономією – не мають відваги, поборювати – соромляться, сформулювати проблему не вміють [13, с. 95]. Ідея політичної автономії українських земель, на його думку, не тільки для пересічного поляка, а й для окремих, ніби “червона плахта для розлюченого іспанського бика”. С. Томашівський не погоджувався з тезою В. Липинського про те, що потрібно почекати з автономією до часу, коли наступить така можливість [13, с. 98]. Вчений з гиркотою зауважує, що такої нагоди можна чекати ще 50 або й 100 років, а тим часом, згідно з міжнародним правом із 1923 р. принаймні виконувались умови закону про основи загального воєводського самоврядування у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах. Це б зміцнило національні сили, незважаючи на те, що міжнародні політичні сфери, завдяки подібній тактиці, якої дотримуються українці, звикаються з думкою, що задекларовані права для Галичини не бажають і не потребують ні українці, ні поляки. Разом з тим, зазначає вчений, що з часом українці шкодуватимуть за невикористаними правами й будуть змушені знову крок за кроком їх здобувати, так само, як в Австро-Угорщині [13, с. 99]. Закон 1922 р. засвідчував, що обсяг автономних уповноважень дуже обмежений, як з конституційного погляду, так і з територіального, і він не зміг би задовольнити усіх потреб українців. Але, з іншого боку, нема жодного сумніву, що введення його в життя дало б багато очевидних користей. Щодо труднощів, зазначає вчений, то, звичайно, ні уряд, ні польське громадянство добровільно не виконували б цього закону [13, с. 102]. С. Томашівський наголошував,

що якщо довго українська політика мовчатиме, то нікому не спаде на думку виконувати це зобов'язання. Він стверджував, що затримувати це питання небезпечно, оскільки може повторитися доля 1848–1867 рр. як у Австрії, коли українці не вміли використати свій шанс. Так само і в Польщі, введення 1923–1924 рр. відомого закону було практично дрібницею, а тепер це важка політична проблема, а ще через деякий час, запевняє вчений, доведеться за цей закон, здобуток визвольних змагань 1918–1919 рр., платити велику ціну [13, с. 103]. Та, незважаючи на все, твердить вчений, навіть якщо автономія українських земель у Польщі була б безнадійною утопією, якщо б не судилося ніколи втілити в життя закону 1922 р., то тоді така пасивність українського народу є фатальною. Оскільки, на думку С. Томашівського, для політичного виховання народу є тільки один шлях: боротьба за незалежне право. Тільки така боротьба скріплює мораль скривдженого, дисциплінує його, у чужих здобуває йому симпатію, а противника ставить у невідгдане становище. “Тільки в такій школі легальної боротьби виховане громадянство не потребує боятися моменту, коли доля полишить його самому собі: воно попаде в анархічний хаос і не опиниться в новій залежності від дозріліших сусідів, а створить і утримає державну незалежність” [13, с. 104].

Досліджуючи українське питання у Польщі, вчений зазначає, що історично склалося так, що в українській національній свідомості польські впливи укорінилися давно. С. Томашівський згадує роки 1654 р. і 1667 р. (коли частина українських просторів відійшла від Польщі до Москви) і це не було для українського народу покращанням життя. Дослідник стверджує, що ідеал історичного розквіту козацької України припадає на період, коли практично всі українські землі входили до складу Речі Посполитої. Крім того, він зазначає, що поляки пришвидшили відчуття української національної від'ємності від росіян [11, с. 12]. Незважаючи на антиукраїнську політику, Польська держава все-таки забезпечувала певні права українцям, яким дозволялося в обмеженій формі розвивати культуру, колективне і релігійне життя, на відміну від українського населення, що проживало на території радянської України. Життю українців у Польщі не загрожували штучні голодомори, колективізація та сталінські репресії.

Аналіз праць С. Томашівського, що стосувалися українського питання у Польщі міжвоєнного періоду, засвідчує, що вчений широко вивчав цю проблему. Він був активним прихильником ідеї автономізації західноукраїнських земель на території Польщі, оскільки це б дало змогу покращити становище Галичини. Підсумовуючи усе, можна зробити висновок, що Польща ігнорувала статтю VII Ризького договору і вела на західноукраїнських землях антиукраїнську політику. Тим самим вона не давала можливості українському народу використовувати свої права та обов'язки. Населення Західної України вело боротьбу за свою рівноправність з поляками і повноправність території, на якій воно проживало.

1. Біланч І. *Еволюція Української Православної Церкви в 1917–1942 роках: автономія чи автокефалія* / Пер. з лат. – Львів: Астролябія, 2004. – 392 с. 2. Грицак Я. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.*: Навч. посібник. – К.: Генеза, 1996. – 360. 3. *Документи висшої політики СРСР*. – Т.1–21. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 3. – 723 с. 4. Гетьманчук М. П. *Українська Греко-Католицька церква і політика Польщі в українському питанні міжвоєнного періоду (березень 1921 – серпень 1939 рр.)* // *Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей*. – Чернівці: Рута, 2002. – Т.9. – С. 48–58. 5. *Історія України від найдавніших часів до наших днів: Навч. посібник* / Ю.І. Макар, Б.Ф. Білецький, А.П. Коцур, А. І. Павко. – Чернівці: Чернівецький державний ун-т, 1998. – 336 с. 6. *Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX – XX ст.)*: Навч. посібник / Я. Й. Малюк, Б. Д. Вол, О. Я. Краківський, В.В. Трохимович, В.М. Чуприна. – Львів: Видавничий центр Львівського ун-ту, 1998. – 328 с. 7. Кошетар У.П. *Українська Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900 – 1939 рр.)* : Навч. посібник. – К. : МАУП, 2005. – 128 с. 8. Кучерпа М. *Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців(1919–1939 рр.)* // *Україна – Польща: важкі питання*. – Варшава: Тирса, 1998. – Т. 1–2. – С.11–28. 9. Ольшанський Т.А. *Формування українсько-польського кордону* // “І”: *Незалежний культурологічний часопис*. – 1998. – № 12. – С.128–137. 10. Томашівський С. *Галичина: політично-історичний нарис з приводу Світової війни: 2-е видання, накладом вид., 1915*. – 32 с. 11. Томашівський С. *Десять літ українського питання у Польщі*. – Львів, 1929. – 48 с. 12. Томашівський С. *Під колесами історії. Нариси і статті*. – Берлін: Українське слово. – 1922. – 102 с. 13. Томашівський С. *Про ідеї, героїв і політику: Відкритий лист до В. Липинського* – Львів, 1929. 14. Томашівський С. *Українська історія. І старині і середні віки*. – Львів: Вчора і нині, 1919. – 154 с. 15. Томашівський С. *Церковний бік української справи*. – Відень: Друкарня Адольфа Гольгавзена у Відні, 1916. – 24 с.